

ÎN LEGĂTURĂ CU ATLASUL LINGVISTIC SLAV

Acad. E. PETROVICI și E. VRABIE

Studierea proiectelor *Chestionarului general al Atlasului lingvistic slav*, elaborate în ultimul timp ne-a sugerat câteva considerații în legătură cu eventualitatea folosirii în *Atlas*, ca material auxiliar, a unor date din graiurile limbilor neslave vorbite în țările învecinate cu teritoriul lingvistic slav.

1. Despre chestionarul pentru localitățile din țările neslave.

Considerăm că chestionarul pentru efectuarea anchetelor în localitățile cu graiuri neslave trebuie să fie un extras din *Chestionarul general*, și anume un extras adecvat, care să țină seamă de datele pe care le pot oferi pentru *Atlas* diversele graiuri din țările neslave.

Să ne oprim asupra elementelor din graiurile românești care ar putea să fie folosite ca material auxiliar în *Atlasul lingvistic slav*.

Observăm că întrebările prevăzute în „Proiectul de chestionar general” (*Návrh zkouškového dotazníku pro slovanský jazykový atlas*, elaborat de slaviști cehoslovaci), secțiunea „Fonetica”, sînt, aproape toate, aplicabile și în punctele românești, dat fiind că elementele de origine slavă din limba română reflectă, într-o măsură sau alta, fenomenele a căror studiere este prevăzută de chestionar.

De exemplu, la întrebarea nr. 1 din „Proiectul de chestionar general” „Ce sunet corespunde protoslavului *ě*?” — în localitățile românești se poate prevedea obținerea unor răspunsuri comparabile cu cele primite în țările slave pe baza unor cuvinte ca : (la pct. 1 aa) *nevastă, neveste, nevăstuică; sfat, sfetnic, sfătui* ș.a.; (la pct. 1bb) *deal, deluros* : (la pct. 1cc) *țeavă, țevi*; (la pct. 1dd) *leasă, lese; leat; hrean*; (la pct. 1b) *veac, veci* ș.a. La întrebarea nr. 2a din același proiect de chestionar — „Ce sunet corespunde protoslavului *r* sonans dur?” — în punctele românești se poate prevedea obținerea unor răspunsuri comparabile cu cele primite în țările slave, pe baza unor cuvinte ca *girbov, țîrg* ș.a. Pentru întrebarea nr. 2b — „Ce sunet corespunde protoslavului *r* sonans moale?” cf. rom. *dîrjală* ș.a.

Întrebările pe care le prevede „Proiectul de chestionar general” în secțiunea „Morfologia” nu sînt aplicabile la graiurile românești, a căror structură morfologică este de tip romanic.

Cu toate acestea, considerăm că la unele întrebări pe care, probabil, le va prevedea *Chestionarul general*, în punctele românești se vor putea obține și în domeniul morfologiei date comparabile cu cele primite în țările slave.

De exemplu, vocativul singular în -o al numelor feminine românești (de tipul *Ioano!*, *soro!*) ar putea fi utilizat în *Atlasul lingvistic slav* ca material auxiliar pentru harta care va arăta vocativul în -o din limbile slave.

Un alt exemplu. Datele obținute în punctele românești în legătură cu procedeul de formare a viitorului cu auxiliarul avînd sensul de „a voi” vor permite să se stabilească o arie mai întinsă a acestui fenomen, decît cea care s-ar obține numai pe baza răspunsurilor obținute în graiurile bulgare, macedonene și sîrbocroate, în care există un procedeu analog de formare a acestei categorii morfologice.

În ceea ce privește *derivația*, în punctele românești se poate prevedea, de asemenea, obținerea unui material comparabil cu cel cules în țările slave.

De exemplu, *întrebarea nr. 7a*, din „Proiectul de chestionar general” prevede obținerea unor cuvinte cu sufixele -isko, iște. Cf. în limba romînă *înîște*, *cînepîște*, *rariște*, *toporiște* ș.a.

După cum se știe, în limba romînă există un număr mare de cuvinte cu radical de origine slavă sau neslavă, formate cu ajutorul unor sufixe sau, mai rar, al unor prefixe slave. De aceea, considerăm că în *Atlasul lingvistic slav* s-ar putea folosi, ca material auxiliar, și alte fenomene românești din domeniul derivației (Cf., de exemplu, asemenea sufixe românești de origine slavă ca -enie, -ean, -nic, -iță ș.a.).

Întrebările prevăzute de „Proiectul de chestionar general” în secțiunea „Sintaxa” (întrebările nr. 8,9 și 10) nu sînt aplicabile în punctele românești. Cu toate acestea, credem că *Chestionarul general al Atlasului* va permite alegerea și pentru domeniul sintaxei a cîtorva întrebări pe baza cărora să se obțină răspunsuri comparabile cu cele culese în țările slave.

În domeniul *lexicului*, *Chestionarul general al Atlasului lingvistic slav*, așa cum se conturează el, judecînd după proiectele de chestionar propunse pînă în prezent, ar putea fi aplicat în întregime și în localitățile cu graiuri românești, urmînd să fie reprezentate însă în *Atlas*, ca material auxiliar, numai acele răspunsuri, care presupun o legătură, materială sau semantică, cu cuvintele corespunzătoare obținute în țările slave. Ar fi de prisos, credem, să fie folosit, de pildă, la comentarii, cuvîntul romînesc de origine latină *vacă*. În *Atlas* va trebui să se aibă în vedere însă acele cuvinte românești de origine neslavă, care au fost împrumutate de purtătorii unor graiuri slave de la romîni (Cf., de exemplu, răspunsurile probabile la întrebarea 128 din „Proiectul de chestionar nr. 3” pentru lexic, privitoare la denumirea brînzei de oi : ceh. *brynza*, slov. *bryndza*, pol. *bryndza*, ucr. *брундза*, rus *брынза* < rom. *brînză*). În unele cazuri, aria de răspîndire a fenomenelor din domeniul vocabularului, comune graiurilor românești și slave, poate fi întregită și cu răspunsuri din alte țări neslave în afară de România (Cf., de pildă, rom. *masă*, bulg., maced. *maca*, iar pe de altă parte magh. *asztal* și s.-cr. *acma*).

2. Despre „Proiectul de chestionar nr. 3”

În ansamblu, socotim că „Proiectul de chestionar nr. 3” pentru lexic este bine întocmit și că va putea sta la baza *Chestionarului general al Atlasului lingvistic slav*¹.

¹ Proiectul de chestionar nr. 3 — *Kwestionariusz ogólnosłowiański do badań słownictwa gwarowego*, Warszawa, 1961, a fost elaborat în comun, de un colectiv format din lingviști din R. P. Polonă și R.S.F. Iugoslavia.

„Proiectul de chestionar nr. 3 cuprinde 1596 de întrebări și este alcătuit după principiul „de la noțiune la cuvânt“ Întrebările sînt grupate în cadrul a 27 de teme: I. *Animalele* (87 de întrebări); II. *Pescuitul* (9 întrebări); III. *Păstoritul* (39 de întrebări); IV. *Creșterea vitelor* (131 de întrebări) V. *Regnul vegetal* (91) de întrebări) etc.

În afara celor 27 de teme, „Proiectul de chestionar nr. 3“ conține un capitol (al XXVIII-lea) intitulat *Diverse* (37 de întrebări), care prevede obținerea unor pronume, numerale, adverbe particule ș.a. și un capitol (al XXIX-lea) intitulat *Anexă onomastică*.

Am avea de făcut cîteva observații și propuneri numai în legătură cu tema a III-a (*Păstoritul*) și cu tema a XXVI-a (*Formele de relief*).

După părerea noastră, terminologia păstorească din Carpați, așa cum este ea oglindită în „Proiectul de chestionar nr. 3“, trebuie să fie inclusă pe de-a-ntregul în *Chestionarul general al Atlasului*, dată fiind răspîndirea teritorială considerabilă a unora dintre cuvintele prevăzute în cadrul acestei teme².

Am avea însă de observat că la întrebarea nr. 131 din cadrul acestei teme, „Jak się nazywa serwatka z mleka owczego?“ figurează cuvîntul pol. *żętyca*. În realitate însă *żętyca* (rom. *jîntiță*) nu înseamnă „zer din lapte de oaie“ în general, ci numai zerul fiert, din care încă nu s-a extras „urda“. (Cf. în această privință și B.D. Hrincenko, *Словарь украинского языка*, Kiev, 1907, vol. I, p. 259, unde citim: „вурда..., сыр, вываренный из сыворотки“).

De aceea, în locul întrebărilor 131 (v. mai sus) și 132 — „Jak się nazywa tłuszcjsza żętyca z wierzchu kotła?“ (la care se are în vedere obținerea cuvîntului pol. *hurda* și a cuvintelor s.-cr. *скѡрун*, *ка́ймак* am propune să se formuleze următoarele trei întrebări:

131) Cum se numește zerul din lapte de oaie închegat? (rom. *zer*, rus. *сыворотка*, ucr. *сирóватка*, bul. *сироватка*, s.-cr. *сѣрутка*).

131') Cum se numește brînză extrasă din zerul fiert? (rom. *urda*, ucr. *вурда*, pol. *hurda*, bulg. *урда*³).

132) Cum se numește zerul fiert din care încă nu s-a extras urda? (rom. *jîntiță*, ucr. *женціця*, pol. *żętyśa*).

În cadrul temei a XXVI-a din „Proiectul de chestionar nr. 3“ pentru lexic — *Formele de relief* — credem că ar fi bine să se includă încă vreo cîteva întrebări privitoare la formele de relief întîlnite în zona Carpaților și a Balcanilor.

Astfel, observăm că în „Proiect“ nu figurează o întrebare pentru noțiunea denumită în limba rusă cu cuvîntul *ущёлье* (rom. *cheie*). De asemenea, lipsește o întrebare pentru noțiunea denumită în limbă rusă cu cuvîntul *перевал* rom. *pas*). În afară de aceasta, propunem să se includă în chestionar o întrebare pentru noțiunea de „rîu care dispăre sub pămînt“ (în s.-cr. *пѡнорница*) și pentru noțiunea de „loc în care un rîu dispăre sub pămînt“ (în rom. *ponor*, cf. bulg. *пѡнѡр*, s.-cr. *пѡнор*).

² Propunerea de a se restringe numărul întrebărilor privitoare la terminologia păstorească a fost formulată de A. Nabovšt'ak (Bratislava) în cadrul discuțiilor despre *Atlasul lingvistic slav* organizate de revista «Вопросы языкознания» (Vezi nr. 5. 1961, p. 67, pct. 3).

³ Vezi V. Dečev, *Среднеродопско овчарство*, în *Сборник за народни умотворения наука и книжнина*, Sofia, 1903, XIX, partea a doua, p. 8 și 81

3. Despre proiectul de chestionar Lexicul (secțiunea „de la cuvînt la sens“).

Considerăm că proiectul de chestionar *Lexicul* (secțiunea „de la cuvînt la sens“¹) este bine întocmit și că va putea sta la baza *Chestionarului general al Atlasului lingvistic slav*

Proiectul cuprinde un număr de 267 de cuvinte din slava comună (reconstituite), în paranteză indicîndu-se cuvintele corespunzătoare din limbile slave. De ex.: Verbul *bajati* (rus. *баять*, *баюь*, ucr. *баяти*, bielorus. *баяць*, pol. *bajać*, luj. *bač*, *bajaš*, ceh. *bájeti*, s.cr. *bdmu*, sloven. *bájati*, bulg. *бая*).

În legătură cu fiecare cuvînt se cere să se răspundă la următoarele întrebări formulate la începutul listei: „Există la dvs. următorul cuvînt? Dacă există — cum se rostește și ce înțelesuri are?“.

Întrebările pe baza cuvintelor din acest proiect de chestionar sînt în mare parte aplicabile și în localitățile cu graiuri romînești care ar urma să fie reprezentate în *Atlasul lingvistic slav*. De exemplu, în legătură cu răspîndirea, pronunțarea și sensurile cuvintelor corespunzătoare substantivului sl.c. *balvanъ* (întrebarea a 2-a din proiect) va putea fi menționat, ca material auxiliar, și cuvîntul romînesc *bolovan* cu sensul său de „bulgăr mare“, „piatră“, eventual și cu alte sensuri.

Menționăm că și în chestionarul *Atlasului lingvistic romîn* au existat unele întrebări „de la cuvînt la sens“ și că ele au dat rezultate destul de bune (Vezi, de ex., întrebarea Nr. 2240 „Ziceți *sal*? Ce înseamnă?“ și răspunsurile primite, în ALR II, vol. I, p. 45).

Am vrea să facem cîteva observații de amănunt în legătură cu proiectul de chestionar *Lexicul* (secțiunea „de la cuvînt la sens“).

a) La p. 52 (pct. 246) se cere să se obțină cuvintele corespunzătoare substantivului din sl.c. **vorъ*, indicîndu-se în paranteză numai variantele din limbile slave de răsărit: rus. *вопор*, ucr. *вopox* bielorus. *вopax*. Adăogăm că acest cuvînt există, sub forma *вpax*, și în graiurile bulgare², de unde a pătruns în limba romînă, cf. rom. *vraf*.

b) La p. 53 (pct. 252) se prevede obținerea cuvintelor corespunzătoare verbului din sl.c. **zaverti*. Poate că ar fi mai indicat să se ceară cuvintele și sensurile corespunzătoare verbului sl.c. **verti*, ținînd seamă că asemenea verbe există în unele graiuri slave (cf., de ex., bulg. *вpa*). Ele ar putea forma în *Atlas* o arie comună cu verbul romînesc *a vîri*, care provine de la același radical.

c) Se pot întîlni cazuri cînd în graiurile romînești există cuvintele de origine slavă cu același radical ca și cele prevăzute în proiectul de chestionar, însă numai însoțite de afixe. De exemplu, observăm că la p. 30 (pct. 98) proiectul de chestionar *Lexicul* (secțiunea „de la cuvînt la sens“) prevede obținerea cuvintelor corespunzătoare substantivului sl.c. **kosa* „părul de pe cap“, „coadă împletită (pe cap)“, „coamă la cai“. În graiurile romînești nu este cunoscut un asemenea cuvînt. În schimb, în limba romînă există cuvîntul

¹ *Вопросник Общеславянского лингвистического атласа. Лексика. Раздел «от слова к значению»*, Editura Acad. de Științe a U.R.S.S., Moscova, 1961. Proiectul a fost elaborat sub auspiciile Institutului de limbă rusă al Academiei de Științe a U.R.S.S.

² Vezi St. Mladenov. *Български тълковен речник с оглед към народните говори*, Sofia, 1951, p. 539.

de origine slavă *cosiță* „coadă împletită (pe cap)“, unde *-iță*, în prezent neanalizabil, este de origine sufixală. În Atlas acest cuvânt ar putea, credem, să fie menționat la comentariile din anexa la harta răspindirii în graiurile slave a cuvintelor corespunzătoare sl.c. **kosa*.

4. Despre transcrierea fonetică în punctele neslave reprezentate în anexă la Atlasul lingvistic slav

Notarea răspunsurilor obținute în punctele neslave reprezentate în anexă la Atlasul lingvistic slav va trebui, credem, să aibă la bază același sistem de semne ca și cel folosit în punctele slave. De pildă, cuvintele românești *zori*, *deal*, *grădină*, *tîrg*, *dirjală*, *breaslă*, *coasă*, *ceas*, *hagiu* ar urma să fie redată astfel (conform proiectului de transcriere fonetică polonez) : *zor'*, *d'al*, *grɔ'dinɔ*, *tɨrg*, *dɨr'ʒalɔ*, *'br'aslɔ*, *'kɔasɔ*, *čas*, *ha'ʒiu*.

ОБ ОБЩЕСЛАВЯНСКОМ ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АТЛАСЕ

РЕЗЮМЕ

Статья содержит несколько соображений и замечаний по вопросам, связанным с использованием в Общеславянском лингвистическом атласе данных неславянских языков вообще и румынских говоров в частности.

В первой главе (*О вопроснике для неславянских населенных пунктов*) проводится мысль о том, что вопросник для анкетирования неславянских населенных пунктов должен быть построен на материале общего вопросника Общеславянского лингвистического атласа, с учётом данных, которые могут предоставлять те или иные неславянские говоры. Приводятся примеры, из которых явствует, что вопросы по фонетике, содержащиеся в проекте общего вопросника *Návrh zkouškového dotazníku pro slovanský jazykový atlas* почти все могут быть использованы и при анкетировании румынских населенных пунктов, так как славянские элементы румынского языка в той или иной мере отражают явления, изучение которых предусмотрено вопросником.

Вопросы по морфологии, предлагаемые этим проектом вопросника, не применимы к румынским говорам, имеющим романский тип морфологической структуры. Однако, считают авторы, на некоторые вопросы, которые, вероятно, будут включены в общий вопросник, в румынских населенных пунктах можно будет получать ответы, сравнимые с ответами по славянским языкам, и в области морфологии (напр., вокатив на *-o*, будущее время с глаголом «хотеть» и др.).

В области словообразования ответы, полученные в румынских населенных пунктах, также смогут дать материал, сравнимый со славянскими данными.

Судя по тем проектам, которые были составлены до сих пор, авторы статьи считают, что в области лексики общий вопросник Общеславянского лингвистического атласа сможет быть использован целиком и в румынских населенных пунктах, причём в комментариях к картам следует включить только те явления, собранные в румынских населенных пунктах, которые так

или иначе (т.е. материально или семантически) связаны с ответами, полученными в славянских странах.

Вторая глава статьи касается Проекта № 3 вопросника. Авторы делают отдельные замечания и предложения, касающиеся III темы проекта (*Пастушество*) и XXVI темы (*Рельеф*).

В третьей главе статьи указывается, что вопросник по лексике (*Лексика, Раздел «от слова к значению»*) целиком применим и к неславянским говорам, в том числе румынским. Следуют отдельные замечания и предложения частного характера.

В четвертой главе (*О фонетической транскрипции в неславянских пунктах*) авторы считают, что при регистрации ответов в неславянских пунктах следует использовать ту же систему знаков, что и для славянских говоров.

À PROPOS DE L'ATLAS LINGUISTIQUE SLAVE

Cet article se livre à certaines considérations et propositions concernant les problèmes que soulève l'utilisation pour l'Atlas linguistique slave des données obtenues dans les pays non slaves et, notamment, en Roumanie.

Le premier chapitre (*Du questionnaire pour les localités des pays non slaves*) développe l'idée que le questionnaire destiné à l'enquête dans les pays non slaves doit représenter un extrait du questionnaire général, à savoir un extrait adéquat qui tienne compte des données que les divers parlars des pays non slaves peuvent offrir pour l'Atlas. Les auteurs produisent des exemples dont il ressort que les questions concernant la phonétique que renferme le projet de questionnaire général *Návrh zkouškového dotazníku pro slovanský jazykový atlas* s'appliquent presque toutes à l'enquête en territoire roumain, étant donné que les éléments slaves du roumain reflètent, d'une façon ou d'une autre, les phénomènes dont l'étude est prévue par le questionnaire.

Les questions relatives à la morphologie prévues par le dit projet ne s'appliquent pas aux parlars roumains, dont la structure morphologique est du type roman. Les auteurs considèrent toutefois que pour certaines questions que le questionnaire général va probablement prévoir, on pourra obtenir aussi, en ce que concerne les localités roumaines, des informations comparables à celles reçues des pays slaves (cf. par ex. le vocatif en -o, le futur exprimé à l'aide d'un auxiliaire signifiant „vouloir“ etc.).

Dans le domaine de la dérivation, les réponses recueillies en territoire roumain pourront fournir également un matériel comparable à celui des pays slaves.

Quant au lexique, le questionnaire général, tel qu'il se dessine à en juger d'après les projets proposés jusqu'à présent, pourra s'appliquer en entier aux localités roumaines aussi, à condition de mentionner dans les commentaires seulement les phénomènes qui ont rapport d'une manière ou d'une autre (c'est à-dire matériellement ou sémantiquement) avec les réponses recueillies dans les pays slaves.

Le second chapitre de cet article porte sur le *Projet de questionnaire no. 3*. Les auteurs se livrent à quelques observations et font quelques pro-

positions au sujet du thème III du projet (Elevage) et au thème XXVI (Relief).

Le troisième chapitre montre comment le projet de *Lexique, Section „Du mot au sens“* est applicable aussi en entier aux localités non slaves, y compris les localités roumaines. Suivent quelques observations et propositions de détails concernant le dit projet.

Au chapitre IV (*De la transcription phonétique dans les localités non slaves*), les auteurs considèrent que la notation des réponses obtenues dans les localités non slaves devra se fonder sur le même système de signes que celui utilisé pour les localités slaves.